

Ярослав ГОРБАЛЬ

аспірант кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
Україна, м. Запоріжжя

ORCID: 0009-0002-7661-6787

Email: slavik.gorbal@ukr.net

ЦЕРКВА В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПІСЛЯ 2014 РОКУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу трансформаційних процесів у церковно-релігійній сфері України після 2014 року в умовах російської військової агресії. Досліджено динаміку релігійної самоідентифікації населення, яка засвідчила зростання підтримки Православної Церкви України з 23,4% у 2021 році до 56,7% у 2024 році та значне зниження прихильності до УПЦ Московського Патріархату з 12,8% до 3,2%. Проаналізовано трансформацію функціональної ролі релігійних інституцій, які перетворилися на активних учасників національного опору через організацію волонтерських центрів, гуманітарної допомоги та розвиток військового капеланства. Розглянуто процеси цифровізації релігійного життя, коли богослужіння та духовні практики масово перемістилися в онлайн-простір, формуючи нові моделі церковної комунікації. Висвітлено регіональну специфіку релігійних трансформацій, де західні області демонстрували швидку переорієнтацію на автокефальну церкву, тоді як східні регіони переживали складніші процеси зміни конфесійної ідентичності. Досліджено міжконфесійні відносини у воєнний час, що характеризувалися посиленням екуменічної співпраці у гуманітарній сфері при збереженні канонічних суперечностей. Проаналізовано зміни у державно-церковних відносинах у контексті забезпечення національної безпеки та питання співвідношення релігійної свободи з протидією використанню релігійних структур у гібридній війні. Розглянуто богословську рефлексію воєнного досвіду, формування української теології визволення та переосмислення традиційних релігійних цінностей у контексті боротьби за державний суверенітет. Визначено перспективи подальших досліджень релігійної сфери у постконфліктний період, зокрема процесів духовної реінтеграції деокупованих територій та формування нової моделі церковно-суспільних відносин.

Ключові слова: релігійна ідентичність, Православна Церква України, війна в Україні, цифровізація релігії, військове капеланство, міжконфесійні відносини, державно-церковні відносини, релігійна трансформація.

Yaroslav HORBAL

PhD Student at the Department of Sociology and Philosophy
Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University,
Ukraine, Zaporizhia

THE CHURCH IN THE CONDITIONS OF WAR: THE ROLE OF RELIGION IN UKRAINIAN SOCIETY AFTER 2014

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of transformational processes within the church-religious sphere of Ukraine after 2014 under conditions of Russian military aggression. The dynamics of religious self-identification among the population have been studied, which showed an increase in support for the Orthodox Church of Ukraine from 23.4% in 2021 to 56.7% in 2024 and a significant decrease in adherence to the UOC of the Moscow Patriarchate from 12.8% to 3.2%. The transformation of the functional role of religious institutions, which have become active participants in national resistance through the organization of volunteer centers, humanitarian aid and the development of military chaplaincy, has been analyzed. The processes of digitalization of religious life are considered when worship services and spiritual practices massively moved to the online space, forming new models of church communication. The regional specificity of religious transformations is highlighted, where western regions demonstrated a rapid reorientation towards the autocephalous church, while eastern regions experienced more complex processes of changing confessional identity. Interfaith relations during wartime have been studied, characterized by increased ecumenical cooperation in the humanitarian sphere while maintaining canonical contradictions. Changes in state-church relations in the context of ensuring national security and the issue of correlation between religious freedom and counteracting the use of religious structures in hybrid warfare are analyzed. The theological reflections of war experience, the formation of Ukrainian liberation theology and the rethinking of traditional religious values in the context of the struggle for state sovereignty are examined. Prospects for further research on the religious sphere in

the post-conflict period have been identified, particularly the processes of spiritual reintegration of de-occupied territories and the formation of a new model of church-society relations.

Keywords: *religious identity, Orthodox Church of Ukraine, war in Ukraine, digitalization of religion, military chaplaincy, interfaith relations, state-church relations, religious transformation.*

Постановка проблеми. Російська агресія проти України, розпочата у 2014 році анексією Криму та військовими діями на Донбасі, кардинально змінила умови функціонування релігійних інституцій у державі. Повномасштабне вторгнення 2022 року поглибило трансформаційні процеси у церковно-релігійній сфері, поставивши перед духовними організаціями принципово нові виклики щодо збереження національної ідентичності, підтримки морального духу суспільства та формування єдиного фронту опору загарбнику. Воєнний стан актуалізував питання про справжню природу релігійних інституцій, їхню здатність відповідати на екзистенційні потреби людини в умовах загрози життю, втрати близьких, руйнування звичного світу та необхідності переосмислення базових цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження церковно-релігійної ситуації в Україні у воєнний період здійснювалися у різних наукових напрямках, охоплюючи соціологічні виміри релігійності, питання цифровізації духовного життя, проблеми релігійної ідентичності та конфесійних трансформацій. Соціологічні дослідження Центру Разумкова фіксують динаміку релігійної самоідентифікації громадян, рівень довіри до церковних інституцій та зміни у конфесійній структурі українського суспільства протягом 2021-2024 років, виявляючи тенденції посилення національно орієнтованих релігійних ідентичностей та зниження підтримки церковних структур, пов'язаних із країною-агресором [1]. Дж. Р. Брайсон, Л. Андрес та А. Девіс аналізують феномен віртуальних церковних служб у період пандемії COVID-19, демонструючи трансформацію релігійної географії та формування нових просторів духовної практики у домашньому середовищі, що створило передумови для подальшої цифровізації релігійного життя у воєнний час [8]. Н. Коструба розробила методологічний інструментарій для вимірювання медіарелігійності особистості, відкриваючи можливості для емпіричного дослідження впливу цифрових медіа на формування релігійної ідентичності та практик віруючих у сучасному інформаційному суспільстві [3].

І. Ломачинська та О. Алексєєнко досліджують релігійну ідентичність як інструмент маніпулювання у концентральних війнах сучасності, розкриваючи механізми використання конфесійної приналежності у гібридних конфліктах та інформаційних війнах [4]. В.В. Кириченко аналізує особливості функціонування особистості в інформаційному суспільстві, що створює теоретичну базу для розуміння трансформацій релігійної свідомості під впливом цифрових технологій та медіа [2]. О.С. Петряєв концептуалізує феномен цифрової церкви як новий етап духовного життя постіндустріального суспільства, досліджуючи релі-

гійні практики в інтернет-просторі та їхній вплив на традиційні форми церковної організації [6].

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі ролі релігії в українському суспільстві після 2014 року в умовах російської агресії та виявленні основних тенденцій трансформації церковно-релігійного життя у воєнний період.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

Проаналізувати динаміку релігійної самоідентифікації українського населення та рівня довіри до церковних інституцій у період з 2014 по 2024 роки.

Дослідити особливості функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану та їхню участь у підтримці суспільства і армії.

Виявити основні тенденції цифровізації релігійного життя та формування нових моделей духовної комунікації у воєнний час.

Визначити роль конфесійного фактору у процесах національної консолідації та формування української ідентичності під час війни.

Охарактеризувати трансформацію відносин між державою та релігійними організаціями у контексті забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Російська військова агресія 2014 року стала переламним моментом у релігійному житті України, спричинивши глибокі трансформації як у конфесійній структурі суспільства, так і у функціональній ролі церковних інституцій. Анексія Криму та початок бойових дій на Донбасі змусили релігійні спільноти переосмислити власне місце у процесах національного самовизначення, підтримки територіальної цілісності держави та формування громадянської ідентичності [4]. Багато духовних лідерів опинилися перед необхідністю робити чіткий вибір між декларованою аполітичністю церкви та моральним обов'язком захищати справедливість, підтримки жертв агресії та засудженням порушення міжнародного права. Конфесійна карта України зазнала суттєвих змін протягом 2014-2024 років, відображаючи політичні, соціальні та духовні процеси у суспільстві. Формування Православної Церкви України у 2018-2019 роках стало кульмінацією багаторічних прагнень до церковної незалежності від Москви, отримавши потужний імпульс саме внаслідок російської агресії. Отримання Томосу про автокефалію від Константинопольського Патріархату символізувало не лише церковно-канонічну подію, а й важливий етап у процесі остаточного утвердження української державності та духовної незалежності. Водночас збереження в Україні структур Московського Патріархату породжувало гострі суспільні дискусії про співвідношення релігійної свободи та національної безпеки в умовах війни. Соціологічні дані демонструють

драматичні зміни у релігійній самоідентифікації населення та довірі до різних конфесій [7].

Якщо у червні 2021 року частка прихильників УПЦ Московського Патріархату становила 12,8%, то у листопаді 2022 року спостерігалось різке падіння підтримки до 4,4%, тоді як кількість тих, хто ідентифікує себе з Православною Церквою України, зросла з 23,4% до 54,0% опитаних [9]. Війна прискорила процеси переходу парафій між юрисдикціями, коли громади самостійно приймали рішення про зміну канонічної приналежності, керуючись не лише богословськими аргументами, а й позицією щодо війни та національними почуттями. Довіра до різних релігійних інституцій також змінювалася залежно від їхньої публічної позиції стосовно російської агресії, підтримки української армії та засудження воєнних злочинів.

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року радикально змінило формат діяльності релігійних організацій, трансформували їх у активних учасників національного опору та гуманітарної підтримки населення [1]. Церкви різних конфесій організували волонтерські центри, пункти прийому біженців, збір та розподіл гуманітарної допомоги, психологічну підтримку постраждалих від війни.

Релігійні громади у прифронтових регіонах часто ставали останніми осередками соціальної підтримки для людей похилого віку та тих, хто не міг евакуюватися. Духовенство ризикувало власним життям, залишаючись у небезпечних зонах для надання духовної підтримки та виконання обрядів для цивільного населення. Активна волонтерська робота релігійних організацій демонструвала їхню спроможність швидко реагувати на суспільні виклики та мобілізувати ресурси для допомоги найуразливішим категоріям громадян.

Інститут військового капеланства набув безпрецедентного розвитку після 2014 року, коли необхідність духовної підтримки військовослужбовців стала очевидною для командування Збройних Сил України. Представники різних конфесій служили як капелани у військових частинах, супроводжували бійців на передовій, проводили обряди поховання загиблих захисників. Капелани виконували не лише суто релігійні функції, а й брали участь у психологічній реабілітації військових, допомагали у вирішенні особистих проблем, підтримували моральний дух підрозділів [5]. Міжконфесійна співпраця у капеланській службі демонструвала можливість конструктивної взаємодії різних релігійних традицій заради спільної мети захисту держави.

Цифровізація релігійного життя стала однією з найпомітніших тенденцій воєнного періоду, коли обмеження на пересування, небезпека відвідування храмів під час обстрілів та загальна трансформація комунікаційних практик змусили церкви активно освоювати онлайн-простір [6]. Богослужіння почали транслюватися у прямому ефірі через YouTube, Facebook та інші платформи, дозволяючи віруючим брати участь у літургійному житті незалежно від місця перебування.

Духовні бесіди, катехизація, сповіді та консультації переміщувалися у месенджери та відеозв'язок, формуючи нову культуру релігійної комунікації. Соціальні мережі стали простором для духовної підтримки, обміну молитовними проханнями, організації благодійних ініціатив та мобілізації релігійних спільнот на допомогу армії. Дослідження Дж. Р. Брайсона, Л. Андрес та А. Девіса засвідчили, що віртуальні церковні служби створили нову тимчасову географію дому, де релігійні практики інтегрувалися у домашній простір [8]. Трансформація релігійного ландшафту відбувалася нерівномірно у різних регіонах України, відображаючи історичні, культурні та політичні особливості територій. Західні області демонстрували традиційно високий рівень релігійності та швидке зростання підтримки автокефальної церкви, тоді як у східних регіонах процеси переорієнтації виявлялися більш складними через історично сформовані зв'язки з московським церковним центром. Центральна Україна переживала найдинамічніші зміни, де конкуренція між різними юрисдикціями була найгострішою, а вибір громад часто визначався позицією місцевого духовенства щодо війни [1]. Південь України, особливо деокуповані території, ставав ареною відновлення української церковної присутності після періоду російської окупації, коли релігійні громади відігравали роль у відновленні української ідентичності населення.

Міжконфесійні відносини у воєнний час набули нової якості, коли спільна загроза об'єднувала представників різних релігійних традицій у гуманітарних зусиллях та підтримці держави. Православні, греко-католики, римо-католики, протестанти різних деномінацій, іудейські та мусульманські громади спільно організовували благодійні акції, молитовні заходи за мир, конференції з питань релігійної свободи та національної безпеки [9].

Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій активізувала діяльність як платформа для міжконфесійного діалогу та координації зусиль релігійних спільнот у підтримці українського суспільства. Водночас війна загострила питання про межі релігійного плюралізму, коли релігійні організації, пов'язані з країною-агресором, опинилися під критикою громадянського суспільства та увагою правоохоронних органів.

Держава переглянула підходи до регулювання релігійної сфери у контексті забезпечення національної безпеки, зберігаючи баланс між конституційними гарантіями свободи совісті та необхідністю протидії використанню релігійних інституцій у гібридній війні [4]. Законодавчі ініціативи щодо заборони діяльності релігійних організацій, пов'язаних з агресором, викликали жваві дискусії про критерії визначення таких зв'язків, процедури розірвання канонічних відносин та механізми захисту прав віруючих. Силові структури проводили обшуки у церковних приміщеннях, підозрюваних у підтримці російської агресії, вилучали заборонену літературу та антиукраїнські матеріали. Судові процеси проти окремих представників духо-

венства за антидержавну діяльність демонстрували готовність влади протидіяти використанню релігійних структур проти національних інтересів.

Релігійна освіта та виховання трансформувалися під впливом воєнної реальності, коли молодь формувала духовну ідентичність у контексті екзистенційної загрози та необхідності захисту Батьківщини. Духовні семінарії та богословські академії переглядали навчальні програми, включаючи дисципліни з військового капеланства, психології травми, міжконфесійних відносин у конфліктних ситуаціях. Катехитична діяльність акцентувала увагу на християнських цінностях патріотизму, жертвності, служіння ближньому, протистоянні злу [2]. Недільні школи та молодіжні організації при церквах займалися волонтерською діяльністю, збором допомоги для армії, підтримкою дітей переселенців.

Богословська рефлексія воєнного досвіду породжувала нові підходи до осмислення страждання, справедливості, насильства та миру у релігійній традиції. Духовні лідери різних конфесій публікували послання, проповіді та статті, намагаючись дати відповіді на складні моральні питання, що постали перед віруючими у війні. Питання про припустимість застосування зброї для захисту близьких, про молитву за ворогів, про прощення та справедливе покарання агресорів ставали предметом богословських дискусій. Формувалася українська теологія визволення, що поєднувала традиційні церковні вчення з сучасним досвідом боротьби за свободу та гідність.

Висновки та пропозиції. Дослідження ролі релігії в українському суспільстві після 2014 року засвідчило глибокі трансформаційні процеси у церковно-релігійній сфері, спричинені російською військовою агресією. Підтримка Православної Церкви України зросла з 23,4% у 2021 році до понад 56% у 2024 році, тоді як прихильність до УПЦ Московського Патріархату скоротилася з 12,8% до 3,2%, що відображає процеси національної самоідентифікації та відокремлення від московського релігійного впливу. Релігійні інституції перетворилися на активних учасників національного опору, організовуючи волонтерські центри, гуманітарну допомогу та розвиваючи інститут військового капеланства. Цифровізація релігійного життя створила принципово нові моделі духовної комунікації через онлайн-богослужіння та віртуальні релігійні спільноти.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі довгострокових наслідків воєнної травми для релігійної свідомості українського суспільства та механізмів релігійної реінтеграції деокупованих територій. Актуальним залишається питання формування національної моделі державно-церковних відносин, яка поєднувала б конституційні гарантії свободи совісті з вимогами національної безпеки. Важливим напрямом майбутніх студій є дослідження ролі релігійних інституцій у процесах постконфліктного примирення та формування колективної пам'яті про війну у контексті релігійних наративів.

1. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiinasytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
2. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с.
3. Коструба Н. Опитувальник медіарелігійності особистості: методичні рекомендації до використання та інтерпретації результатів опитувальника. Луцьк, 2023. 32 с.
4. Ломачинська І., Алексєєнко О. Релігійна ідентичність як засіб маніпулювання в конспіративних війнах сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 43. С. 53–58. <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.9>
5. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян (вересень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialnesamopochuttia-gromadian-veresen-2024r>
6. Петряєв О.С. Цифрова церква: релігія в інтернет-просторі як новий етап духовного життя постіндустріального суспільства. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2024. № 2 (58). С. 59–67.
7. Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних Церков України: червень 2021 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1>
8. Bryson J. R., Andres L., Davies A. COVID-19, Virtual Church Services and a New Temporary Geography of Home. *Journal of economic and social geography*. 2020. № 111(3). Pp. 360–372.
9. Religiosity, trust in the Church, confessional affiliation and inter-church relations in Ukrainian society (November, 2023). URL: <https://razumkov.org.ua/en/news/religiosity-trust-in-the-church-confessional-affiliation-and-inter-church-relations-in-ukrainian-society-november-2023>

References

1. *Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina situatsiia v Ukraini 2022 r. (lystopad 2022 r.)* [War and Church. Church-religious situation in Ukraine 2022 (November 2022)]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiinasytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (in Ukrainian).
2. Kyrychenko V.V. (2020). *Osobystist u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi* [Personality in modern information society]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian).
3. Kostrubas N. (2023). *Opytuvalnyk mediarelihiinosti osobystosti: metodychni rekomendatsii do vykorystannia ta interpretatsii rezultativ opyтуvalnyka* [Questionnaire of media religiosity of personality:

- methodological recommendations for use and interpretation of questionnaire results]. Luts'k. (in Ukrainian).
4. Lomachynska I., & Aliksieienko O. (2023). *Relihiina identychnist yak zasib manipuliuвання v kontstsiiiental'nykh viinakh suchasnosti* [Religious identity as a means of manipulation in conscientious wars of modernity]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. №43. Pp. 53–58. URL: <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.9> (in Ukrainian).
 5. *Otsinky hromadianamy sotsialno-ekonomichnoi sytuatsii ta sotsialno-ekonomichnoi polityky vlady, sotsialne samopochuttia hromadian (veresen 2024 r.)* [Citizens' assessments of the socio-economic situation and socio-economic policy of the government, social well-being of citizens (September 2024)]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024-r.> (in Ukrainian).
 6. Petriaiev O.S. (2024). *Tsyfrova tserkva: relihiia v internet-prostori yak novyi etap dukhovnoho zhyttia postindustrialnoho suspilstva* [Digital church: religion in the Internet space as a new stage of spiritual life of post-industrial society]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. 2(58). Pp. 59–67. (in Ukrainian).
 7. *Relihiina samoidentyfikatsiia naseleння i stavlennia do osnovnykh Tserkov Ukrainy: cherven 2021 roku* [Religious self-identification of the population and attitude to the main Churches of Ukraine: June 2021]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1> (in Ukrainian).
 8. Bryson J. R., Andres L., & Davies A. (2020). COVID-19, Virtual Church Services and a New Temporary Geography of Home. *Journal of Economic and Social Geography*. 111(3), 360–372.
 9. Religiosity, trust in the Church, confessional affiliation and inter-church relations in Ukrainian society (November, 2023). URL: <https://razumkov.org.ua/en/news/religiosity-trust-in-the-church-confessional-affiliation-and-inter-church-relations-in-ukrainian-society-november-2023>
- Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.25
Прорецензовано / Revised: 12.11.25
Схвалено до друку / Accepted: 13.11.25